

Što je to doista novo u sociologijskoj metodi?*

SILVA MEŽNARIĆ

Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb

UDK: 303

Pregledni znanstveni rad
Priljeno: 19. 05. 1990.

Prvi prijevod knjige Anthony Giddensa »Nova pravila sociološke metode u Jugoslaviji«, na slovenskom jeziku, potaknuo je prilično živahnu raspravu o stanju zanata u sociologijskoj metodologiji. Ovaj esej pokušava promovirati Giddensovu knjigu preko najaktualnijih rasprava u struci o sociološkoj metodi. Smatrajući Giddensa prije svega novim socijalnim realinom (NSR), autor pokušava njegov zahtjev za odvlačenjem sociologije što dalje od njutonijanskih opsesija interpretirati kao zahtjev blizak relativizmu (Lukes) i kontekstualizmu (Hesse) u suvremenoj filozofiji znanosti. Autor smatra da bi reiteriranjem Giddensovih pojmova »dvoje- ne hermeneutike« i »praktične svijesti« kroz pojmove minimalne »univerzalne racionalnosti« (Lukes) i kontekstualnosti svake znanosti (Hesse) katkad nedorečeni Giddensov aparat dobio je na preciznosti. Reiteracija osvjetljava nedostatke i prednosti osnovnog Giddensovog pojmovlja; tako pokazuje njegovo zanemarivanje »koncepta« u metodologiji ali i potencijale koje ima »praktična svijest« interpretira li se kao dio »mreže znanja« u svakodnevlju i u znanosti. Takav pristup nam također pokazuje, smatra autor, da je Giddens tek djelomično uspio uvjeriti nas o »novim pravilima« no da je svakako uspio potaknuti nas na svježa pitanja o sociološkoj metodi danas.

1. Povod

Kultivirano pisana stručna knjiga ne mora započeti tezom: ona je može vući kroz tekst, kreirajući tu i tamo napetost da bi negdje dobro ukomponirani višak ipak izravno iskazala; tako je i s Giddensovom »novom metodom«. On se neće istrčati i odmah u uvodu reći što je to novog otkrio nakon, primjerice, Durkheima; objavljuje to tek negdje u posljednjoj trećini knjige, na str. 183 prijevoda. Kaže Giddens; »ovdje navodim... neka nova 'pravila sociološke metode', pravila su, naravno, puka ironija. Ne tvrdim, naime, da su hipoteze koje navodim 'pravila' u smislu koje im daju društvene znanosti. To su tek obrisi hipoteza o nekim temama ove studije kao cjeline i oblikovane su samo kao **obrazac razlikovanja**. Taj obrazac ih, naime, razlikuje od slavnog sociološkog manifesta što ga je Durkheim izdao prije nekih osamdeset godina. Taj obrazac sam po sebi ne uspostavlja 'program' za sociologijsko istraživanje; on je njen integralni dio.« ... Obrazac razlikovanja u Giddensa navlastito određuje predmet i postupak sociologijskog istraživanja. Predmet je »produkcija interakcije kao smislene djelatnosti«, koju istraživač »ne može popravljati već iz nje istražuje«, istražuje, dakle i »zdravi razum« ... Za temeljni metodologijski problem, »za logični status zahtjeva za uvidom u život aktera, u produkciju interakcije« relevantna je novija filozofija prirodoslovnih znanosti... (s. 181). S jednim ograničenjem odnosno razlikom: za razliku od prirodoslovnih znanosti, kaže Giddens, sociologija se bavi »predinterpretiranim svijetom u kojem su upravo stvaranje i reproduciranje okvira značenja uvjet za ono što sociologija i želi analizirati« (produkciju interakcije, naime; s. 182).

Mi ćemo za potrebe ovog rada svratiti pažnju na nešto što nije bilo rečeno niti u knjizi, a niti u tekstovima kojima je opremljena. Reći ćemo nešto o samoj metodologijskoj umješnosti

---

* Povodom knjige: Anthony Giddens, *Nova pravila sociološke metode*, Studia Humanitatis, Ljubljana, 1989.

Giddensa u suvremenoj sociologiji a na što nam daje pravo i citat iz knjige kojeg smo naveli. Giddens ne samo da se bavi »programom razlikovanja« od Durkheima, on se bavi i metodom u evropskom (za razliku od američkog) poimanju, dakle, logikom istraživačkih praksi. Ta je logika određena socijalnom filozofijom istraživača koja je, po Giddensu, danas utemeljena na dvojnoj hermeneutici produkcije i reprodukcije društva. Dvojna hermeneutika znači da je društvo moguće uslijed a) diskurzivne prakse individua i b) kompatibilne joj svijesti individua o stalnoj, društvenoj reprodukciji struktura. Ništa nova, bilo je to već i osnovno metodološki počelo Adorna i Horkheimera; novo je ipak to da je Giddens svoj pristup odredio u novom kontekstu metodologija društvenih znanosti, sociologije posebice, te da je takva tvrdnja danas sjela, umjestila se u jedno polje novog epistemološkog preispitivanja statusa društvenih znanosti.

U knjizi koja je prevedena ponešto kasno (izašla je u Londonu 1976. g.) Giddens još nije mogao slutiti što će se sredinom osamdesetih izleći iz nekih (i njegovih) početnih napora kritike empiricizma, no u kasnijim radovima (*Constitution of Society*, poglavlje; *Strukturacijska teorija*, empirijsko istraživanje i društvena kritika) te u posljednjoj knjizi, *Sociology*, 1989, Giddens već i sam oblikuje nove epistemološke zasade (i sociološke) metode. Oblikuje, napose, njen odmak od ideala prirodnoznanstvene metode. U prevedenoj knjizi, Giddens taj odmak još uvijek tretira kao potrebu da sociologija prestane biti NEWTONIJANSKO NEDONOŠČE koje stalno teži pozitivnoj znanosti o društvu, posebno preko današnje pomame izračunavanja kompjuterom. Kad bi Nova pravila sociološke metode izašla danas, morali bi taj odmak ne više tretirati kao potrebu koja nailazi već kao čin koji se o metodologiji objavio kao: epistemološki relativizam.

Glavni pisci tog pravca tretiraju Giddensa kao »novog socijalnog realistu« ili, kako to oni skraćuju »NSR«; kao dakle metodologa i socijalnog filozofa koji je pokušao pomiriti nepomirljivo kroz strukturaciju dvojnog svijeta: svijeta aktera i svijeta reprodukcija institucija. Čini se da je uputno stoga razmotriti u kakvu to novu epistemološku klimu ulazi »stara« knjiga Giddensa o pravilima sociološke metode; što je to, dakle, što Giddensa čini kompatibilnim s novim socijalnim realizmom, a time i sudionikom procesa epistemološke preobrazbe društvenih znanosti.

Počet ćemo s kamenom spoticanja svake metodologije, s pitanjem: što je predmet promatranja i kako se određuje njegovo značenje u obzoru objašnjavanja društva? To nas pitanje uvodi u drugi okvir razmišljanja u ovome prikazu, u novo približavanje sociologije filozofiji (analitičkoj, filozofiji jezika, filozofiji znanosti) te prirodoslovnim naukama. Upravo tim približavanjima moguće je govoriti o tome što je Giddens naveo kao najveću potrebu suvremene sociologije: odmak od newtonijanstva u društvenim znanostima.

No, taj odmak podrazumijeva određene pragove razvoja sociologije kao diskurzivne prakse, a posebno razvoj takozvane empirijske sociologije. Razmotrimo što se tu, po novim socijalnim realistima, događa.

2. Pragovi razvoja diskurzivne prakse; empirijska sociologija

U »Arheologiji znanja« Foucault (1968) razmatra »pragove« koje u razvoju prelazi svaka diskurzivna praksa, pa i znanost (osim matematike). To su: pozitivizam, epistemologiziranje, scijentifikacija i formalizacija. Obrazac takvog razvoja je fizika, barem na površini. S mnogo razloga mogli bismo pretpostaviti da tome obrascu slijedi i sociologija time da se Foucaultovom izvodu dodaju još neki uvjeti. Kao: sudeći po analitičarima razvoja društvenih znanosti u sociologije nema akumulacije (znanja) u toj mjeri da bismo mogli dokazati tragove takvog razvoja. Stoga radije govorimo o »spiralnom« kretanju, koje uključuje, shodno sociologiji samoj,

i refleksiju o »distanciranju« od prethodnih pragova kao i projekciju spoznajnih, ontoloških i metodoloških problema na susljednim si pragovima. Sve je to Giddens u svojim »Novim pravilima...« već najavio. Razmotrio je i to da se suvremena sociologija, a time i metodologija društvenih znanosti, nalazi zajedno s nekim pravcima suvremene filozofije i prirodoslovnih nauka (fizikom, možda) na razvojnom pragu distanciranja od »scijentifikacijskog« i približavanja »formalizacijskome« pragu.

Problemi su u oba slučaja tretirani s instance ontološkog, odnosa individue i svijeta, spoznaje, percepcije, selekcije i obrade »podataka« o svijetu. Ništa nova, rekli bismo; na takvoj se instanci sociologija i metodologija nalazila na samim počecima svog, neka nam bude dozvoljeno reći, »najempirističijeg« praga; početkom (XX) stoljeća. No, stara se dilema, o kojoj Giddens posebno ne govori (mjerjenja, egzaktnosti) nalazi danas u novome ruhu distanciranja od empirizacije sociologije; neosporni novum je kontekst rasprave, a nalazimo ga na dva polja; navlastito sociološkome, u kojoj je preokrenutu perspektivu »što« mjerimo i da li je to uopće posebno, unijela »dvojna hermeneutika« od interakcionista, preko akcionista do novih socijalnih realista, te zatim na polju filozofije znanosti koja preko rasprava između »objektivistika« i »relativista« te između »empiricista« vs. »racionalista« prenosi polje rasprave na zajedničke nazivnike, recimo fizike i društvenih znanosti, a to je: jezik znanosti, autonomija (Hesse, 1978), kognitivni relativizam (Lukes, 1984) i konceptualizacija. Taj kontest Giddens još nije mogao poznavati, no unatoč tome njegova se knjiga može shvatiti kao neka vrsta preteče novog socijalnog realizma u sociologiji.

Kognitivni realizam (Lukes) i problematiziranje koncepta ima posebno značenje za sociologiju, kako u distanciranju od empirijske redukcije stvarnosti, tako i u distanciranju od scijentifizma »fizikalnog« obrasca u epistemologiji; kako u projekcijama »što nas čeka« u slijedećih, kako kaže (Giddens, 1989), desetak godina, tako i u neophodnoj formalizaciji »novih spoznaja« (»udvojenj hermeneutici« naprimjer).

3. Izgrađivanje odmak od scijentifizma; novije kritike empirijske sociologije

Na udaru su kritike, kako filozofa kognitivnih relativista tako i NSR pa i Giddensa, dosad gotovo neupitne postavke empirijske sociologije. Prva je da se »stvarnost« može »izrezati« u specifični realni svijet koncepta, da se koncepti nadalje primjereno standardiziranim procedurama operacionaliziraju i time postaju, ako se skupe podaci, specifičnim realitetom koji se može analizirati kao svijet strukturiran kovarijacijama, latencijama i uzročnošću.

Kritičari prigovaraju da je empirijska zgrada kuća od karata koja stoji (na) i pada (s) dvjema kartama koje pokazuju svoj upliv tek kad se izvuku iz čitava zdanja. Te »ključne karte« (key cards, Manicas 1987; 244) su: »VANJSKI SVIJET«, to jest predmet istraživanja, narav samog entiteta, »što je to« što mjerim — i »UZROČNOST«, dakle priroda odnosa između izmjerenih entiteta. Kako standardni empirizam suvremenih društvenih znanosti ima za cilj (ako je konzistentan); testirati, statistički, povezanost među varijablama, služeći se napose korelacijama, multiplim regresijama, faktorskim analizama i ostalim oblicima generalnih linearnih modela, pretpostavljajući probabilistički pristup. Postupak ima za ciljeve mjerenjem provjeravati koncepte, i to nedostatno; iznalaziti dublje, latentne strukture, koje se manifestiraju u kovarijacijama, i to s erorom. Empirijska sociologija pretpostavlja, dakle, podređenost, »under-determination« društvenog svijeta.

Da bi se moglo provesti valjano određenje uzročne povezanosti po empirijskoj metodologiji mora biti udovoljeno slijedećim uvjetima:

— da kovarijacije budu statistički značajne,

- da promjene u jednoj varijabli vežu promjene u drugoj,
- da postoji sukcesija (apriornost) varijabli,
- da se sve ostale moguće uzročne varijable drže konstantama.

Osnovni se prigovori empiriji kreću oko pojma koncepta kao »izreza« iz stvarnosti. Osim toga koncepti se poistovjećuju s varijablama, odnosno, koncepti se i indikatori smatraju varijablama. Tako je razlika između konceptualizacije i opservacije svedena na »stupanj« a ne na »vrstu« spoznavanja, o čemu svjedoči istraživačima empiričarima dobro znani postupak izrade projekta odredi neki isječak »stvarnosti« za istraživanje, vidi teoriju i koncepte i onda koncepte PREVEDI u operacionalne veličine. Znanost tako »izvedena« gleda na svijet kao na kompozit elemenata koji se nalaze u određenom, dinamičkom determiniranom međuodnosu, pri čemu je zadaća znanosti da te odnose razotkrije kroz razotkrivanje njihovih kovarijacija.

»Raskrivanje« kao bitni dio postupka empirijske sociologije odvija se ili primjenom neke »inicijalne imažerije« (Pawson, 1986; 53) pred koju se stavlja zahtjev da »razudi« svijet na komponentne dijelove (teorije, koncepte, hipoteze) ili preko rijetke prilike da se, nepotpuno, naravno, pride direktnom posmatranju i mjerenju. U svakom slučaju ono što proizide »singularni je konstrukt, njegova točka referencije je neki iz cjeline izrezani entitet što sve skupa reducira konceptualizaciju na poduhvat inicijalnih naslućivanja, rudimentarne imažerije, neposredne spekulacije o tome kakve oblike ti nalazi poprimaju u stvarnom svijetu« (Pawson, *ibid.*).

Takvi konstrukti, uronivši jednom u svijet poprimaju novi smisao, preuzimaju ulogu »objašnjenja« čak i reprezentacije svijeta. Njihov osamosvojeni život u svijetu, među ljudima i u svakodnevnom govoru omogućen je osnovnom filozofijom empirijske sociologije, a to je da izresci stvarnosti, konstrukti koje mjeri imaju INTRINZIČKU a katkad i fiksiranu mjerljivost (razinu mjerenja). I tako ti konstrukti poprimaju ulogu uzročnog ili strukturno opisnog objašnjavaoca stvarnosti, umjesto one koja im je primjerena — da postanu dio teorijskog diskursa.

Kad jednom prebrodi mjerenje, sociolog mora nalaz interpretirati. Svatko tko se s tim postupkom susretne dobro zna za osnovnu nelagodu — kako, naime, prebroditi teškoće prevođenja nalaza na razinu vanjskog svijeta. Izrijekom ili ne, empirizam može (čak: mora) upotrijebiti samo jedan obrazac interpretacije: uzročni. Zašto? Odgovor smo dijelom već i naveli, on se skriva u samom postupku »izrezivanja« stvarnosti na, za znanstvenu obradu, primjerene dijelove.

No time se, međutim, još uvijek nije dovoljno okarakterizirao razlog krivog odnosa između teorije i empirije. SOCIOLOGIJA SAMA U SEBI PROIZVODI RASCJEP između prividno sveznajuće teorije i jednog EMPIRIJSKOG POGONA koji se nedovoljno odnosi na teoriju kao izraz u usporedbi s prirodnim znanostima koje posjeduju zadobijenu zrelost« (Adorno u: *Soziologie zwischen Theorie und Empirie*). Giddens u »Novim pravilima...« prilično olako preskače tu rascijepljenost, odmahujući rukom na tzv. »istraživačke prakse« i »primjenjivost« sociologije; to je jedna od njegovih tipičnih površnosti kojima njegovi radovi katkada obiluju. Adorno, kao stari lisac na polju lukavosti običnog uma i zdravorazumske tvrdoživosti empirijskih sociologijskih pogona dobro zna da nema teorije koja bi mogla tući otrpve dobro plasirani »procent« u objavljivanju nekog istraživanja laičkoj javnosti, što ne znači da je nesklon empiriji; »od ideologije emancipatorska« Adornova sklonost empiriji bila je, vidi se, reflektirana, imala je cilj istovetan onome u nas danas: preko »metoda istraživanja« i matematike te statistike unijeti u dijamatsku ateorijsku i nepluralnu verbalizaciju stvarnosti djeličak »preciznosti«, uredenosti na način prirodnih znanosti. U »krizi«, kada gotovo bilo koja uredivačka instancija unosi neku vrstu izvjesnosti i reda u entropiju svakodnevlja, »egzaktna« znanost, najbliža zdravome razumu politike i ljudstva, ima potencijale da bez većih rizika postane »darling« svakod-

nevice. Lakoća kojom Giddens prelazi preko »empirijske« naravnosti ideologija znatno ometa preuzimanje njegove dvojne hermeneutike i strukturacije kao dovoljno pouzdane logike socijalnog istraživanja. Jer, kako bismo, preuzmemo li ga bez rezervi, objasnili neprekinuti i sve jači konkubinat tzv. empirijske nereflektirane sociologije i potrebe za njom u svim znanim ideologijama?

U znanosti samoj taj konkubinat dovodi do mogućnosti gotovo fatalne zamjene: zamjene »teorije društva« s »metodama istraživanja« društva. Na pragu te opasnosti nalazimo se danas: ta je opasnost, čini mi se, »jugoslavenska« posebnost u poopćenoj spiralnoj shemi razvoja pragova sociologije. Tu nam Giddens sa svojim pojednostavljenim pravilima sociološke metode (svoje naputke, kako bi osigurao odmak, naziva »ironičnima«, str. 183) ne pomaže mnogo, da ne kažem gotovo ništa. U svojim pravilima on, svakako, kao dobar NSR zamjećuje da je konceptualizacija, kako aktera tako istraživača, onaj prag na kojem se događa »dvojna hermeneutika«, i tu je njegovo motorište istovetno kognitivnim relativistima; no posredovanje, prijenos koncepta u istraživanju između aktera i istraživača ipak mora biti obavljeno u nekom govoru. U nedostatku posredovnih oblika, a taj nedostatak je najeklatantniji u govorno siromašnim društvima, kao što su i zadugo će biti bivša socijalistička, to posredovanje preuzme ili oblik brojke i ezoteričnog jezika računara ili pak oblik političke govornice, kao naprimjer istraživanja javnog mišljenja. I nakon Giddensa, sociološkoj metodi dakle preostaje da se bitno i drugačije »isfilozofizira«. Kako? Prema stanju suvremenih raspravi sudeći, preko kritičkog potencijala što ga daje sjedinjenje sociologije i filozofije znanosti.

4. Sjedinjavanje kritičkog potencijala sociologije i filozofije znanosti; koncept i konceptualizacija

Spomenuti kritički potencijal čini se da se danas sjedinjava kroz tematiziranje; formiranja koncepta, koncepta validnosti, pouzdanosti, historijske analize, operacionalizacije. Nadalje, na kritici mjerenja, na različitim modelima mjerenja, na reprezentacijskoj teoriji mjerenja i sl.

Za potrebe ovog rada čini mi se instruktivnim pogledati kako se odvija rasprava o konceptualizaciji u empirijskome istraživanju. Rasprava, naravno, ima svoju pretposvijest ali i aktualnost koja se može svesti na spor oko pitanja: što je to što sociolog »izreže« iz vanjskog svijeta, ako taj svijet uopće po sebi jest, kojim transformacijskim pravilima, eksplicitiranim ili ne, taj isječak realnosti podvrgne svojoj aparaturi i što ta aparatura, ustvari, gleda i mjeri. Odgovori na ta pitanja traže se u dva skupa odgovora. Skupovi podsjećaju na vjekovni prijedpor o onome što stvarno jest; dijele se, odgovori dakle, na svijet viđen očima realista i antirealista (filozofija znanosti) odnosno svijet objektivista i relativista (epistemolozi).

Oni koje nazivamo objektivistima (dioba se, primjerice, nalazi u: Bruyant, 1988.; Paqson, 1986; Glassner, 1985; Hesse, 1988) kažu: stavovi o svijetu u istraživanju moraju biti univerzalni, bez obzira na kontekst; istinitost sudova određuje se ontologijski, u stvarnosti; ili, u »slabijoj« verziji, univerzalne istine plod su vidnog konsenzusa o objašnjenju nekog fenomena među znanstvenicima (američki pragmatičari). Ono što nije moguće testirati, falsificirati bez obzira na kontekst (Azande proročanstvo, naprimjer), ma kako konzistentno u vlastitom kontekstu, nije prihvatljivo univerzalno, to jest premješta se na polje iracionalnog.

Relativisti će na to odgovoriti da je znanje, percepcija, a time i konceptualizacija — relativna, i da se artikulacija relativnog nadaje u »četiri« verzije: stavovi o činjenicama mogu biti univerzalni samo ako postoji i univerzalni jezik opservacije. Kako takvog jezika nemamo na raspolaganju, istraživač mora računati na to da je »činjenica« plod teorije — theory-laden (Hesse, Kuhn). To je prva verzija. Druga je Weltanschauung verzija kognitivnog relativizma. Kaže, da je znanstveni uvjet pod utjecajem zajednice u pogledu značenja (a značenje je kon-

cept) i konstrukcije činjenica. On je, dakle, vezan za common sense i kognitivnu mapu svog zaleda. Treća je verzija znana, Lukesova uglavnom, koji se slaže s tim da su »opservanda« relativna i površna, no istodobno tvrdi da pozadi svega operira jedan apriorni, univerzalni kriterij racionalnosti ljudskih bića, koji uključuje: pravila istinosnog suda u rudimentarnome obliku i u semantičkoj ili korespondentnoj inačici, te elementarna pravila logike. Tog se tipa relativizma drži danas vladajuća metoda NSR, dvojna hermeneutika, a i osobno ga prihvaćam, zasad. Posljednja, i po nekima najzanimljivija verzija kognitivnog relativizma, temelji se na usporednim istraživanjima. Pitanje se može pojednostaviti, kao: postoji li ili ne kineska ili islamska znanost? Između ostalog, time se u analizu uvlači nešto što joj je dosad bilo izvanjsko, vrijednosti naime. A uvode se i »funkcionalisti«, Merton napose, koji su to već jednom analizirali tvrdeći da svaka moderna znanost implicira vrijednosti: univerzalnosti, koristi zajednici, nepristranosti i »organiziranog skepticizma«.

Problem se, dakle, svodi na odnos spram svijeta i poruku koju o tom svijetu znanstvenik prenosi. Objektivist će reći da između svijeta i poruke postoji odnos perfektno korespondencije. Relativist će na to: univerzalije ne postoje, privid univerzalnog uvjetovan je znanstvenikom samim. Da li su to isključive pozicije? Neki smatraju da nisu, da mogu koegzistirati jer govore o različitim stvarima, da je dakle ta opozicija lažna. Uzmimo Lukesa, naprimjer; želimo li, smatra on, do neke mjere objasniti »zašto uopće društvo« i »ako društvo, zašto organizirano«, moramo prihvatiti neke UNIVERZALNE KRITERIJE RACIONALNOSTI. Što znači da općinstvo, bez obzira na kulturu, dijeli neke tipove racionalnosti svakodnevnog i ostalog života a koji mogu uspostavljati OSNOVU UNIVERZALNIH ILI UNIVERZALNO PRIHVACENIH ISTINA.

Sociologija je diskurzivna praksa, što znači, po Foucaultu, da počiva na konceptima. Uzmemo li u obzir gornju diobu, gdje su sociolozi? Empiricisti, očito: u objektivistima. Neempiricisti, novi socijalni realisti, posebno zatočnici dvojne hermeneutike, na čelu s Giddensom, u relativistima različitih verzija. Ipak, stanje je daleko od toga da bi bilo tako jasno; pogledajmo prihvaćenu diobu sociologa na području konceptualizacije i upotrebe koncepata; na »osporavatelje« (kontestabiliste) i »obnovitelje« (rekonstrukcionista). U njih je taj »odnos spram vanjskog svijeta« sve prije nego »čista oblika«. Obnovitelji, naprimjer (Sartori, G. 1984) trebali bi, po svemu, spadati u univerzaliste i time objektiviste. Pa već sam Sartorijev pristup nije sasvim u toj maniri. On, naime, priznaje beskonačnu varijaciju konceptualnih semantičkih polja i stoga teži k minimalnom univerzalnom upotrebnom polju. No, s druge strane, ne poznaje i ne zanima ga objašnjenje kako je to polje beskonačnih značenja nastalo, ne zanima ga, dakle, sam predmet sociologije. A to je pre-interpretirani svijet i njegovi sedimenti.

Suprotno tome, »osporavatelji« tretiraju koncept kao »otvoreno polje«, kao otvoreni sustav, sazdan na povijesnoj tradiciji i socijalnim praksama. Diskurzivnim, također, dodala bih. Diskurzivnim stoga što su ugniježdene u svakodnevije (Tu je uspješno uskočio Giddens, no zasad na razini osnovnih instrukcija već postojećih škola, uz neka usavršavanja aparature, naprimjer, Shutza, kojeg Giddens kritizira zbog jednosmjernosti u posredovanju društvenosti) što znači ovisne o kontekstu. U tome »kontekstu« posebnu pažnju posvetit ćemo jednom od najutjecajnijih suvremenih autora na tom polju: Mary Hesse.

Hesse (1974, 1980) postavlja temelje tom zaokretu kritikom empiricističkog poimanja ljudskog znanja. Znanje nije, smatra ona i sljedbenici, nastajalo linearnom akumulacijom koja ima za pretpostavku opstojanje neproblematičnog opservacijskog JEZIKA. Na tom se poimanju znanja, naime, temelji središnja manira empirijskog, i sociološkog istraživanja; a ta je da iza opservacijskog jezika postoje neka stanovišta o svijetu i sve što istraživač mora učiniti je da osigura »najprimjereniju situaciju« za objelodanjivanje značenja takvih stanovišta. Što

znači mora osigurati pravi model, hipoteze, koncepte, varijable itd. Hesse, zajedno sa sljedbenicima, nasuprot tome, smatra:

- ne postoji opservacijski jezik, odijeljen i neovisan od teorije;
- teorije općenito su pod-određene empirijskim podacima;
- nemoguće je testirati izolirane »komadičke« teorija;
- znanje je holističko; razumijevanje teorije podrazumijeva više nego samo razumijevanje eksplicitnih joj formulacija; postati kompetentan korisnik neke teorije znači prije svega ovladati cjelokupnim znanjima, vještinama i vjerovanjima;
- akumulacija znanja odvija se vijugavim, nejasnim i nimalo jednolikim putovima (Hesse, 1980; 200-209).

5. Zaključak; koncept — mreža znanja

Zaključci koji otud proizlaze za suvremenu sociološku epistemologiju mogli bi se ovako oblikovati; ako je znanje moguće promišljati kao MREŽU (network of knowledge; Hesse 1974), tada se i sociološke koncepte, a čija je funkcija da uređuju mentalni prostor, treba promišljati kao mrežu znanja o svijetu. Ako je, kao u Hesse, znanje HOLISTIČKO, META-FORIČKO I FINITISTIČKO, nema razloga da sociološki koncepti ne budu dijelom i tako konceptualiziranog svijeta ljudi. A ako je moguće u prirodnim znanostima da, primjereno tom pristupu, priroda bude konceptualizirana na razne načine, nema razloga da i sociologija ne pristupi odlučnije tom taboru koji smatra da znanje o svijetu jest INDEKSIKALNO, KONVENCIONALNO I KONTINGENTNO (Bruyant, 1988). Takva, ona može prihvatiti metodološko stanovište da je njeno poslanstvo produkcija znanja o svijetu, te da se ta proizvodnja znanja događa na način »kontingentnog zidanja« (Bruyant, 1988; 5). Dijelom bi tu spadao i Giddens koji inače u »Novim pravilima...« inzistira na obnoviteljstvu u sociologiji tako da se sociologija konačno oslobodi atmosfere očekivanja »svog Kopernika«; da se dakle, emancipira od prirodoslovnih znanosti. Tada, prije petnaestak godina, on još nije baratao podatkom o zahtjevima samih prirodoslovnih znanosti, ustvari fizike, da se emancipiraju od samih sebe, od vlastite neupitnosti, ne barem u današnjoj formi. Pogledajmo, opet, što o tome ima reći Mary Hesse. Ona kaže: samo autonomna znanost može upriličiti vlastitu kritiku. Možemo li govoriti o autonomnosti prirodoslovnih znanosti? Čini nam se uputnim najprije raspraviti to pitanje, a potom se posvetiti društvenim znanostima; važno je to zbog oponašanja koje se društvene znanosti još uvijek drže u konceptualiziranju, metodologiji i mjerenju društvenih pojava.

U jednom osvrtu na taj problem Hesse započinje Foucaultom; njegovim, naime, stajalištem da je propitivanje fizičkih i matematičkih znanosti s analitičkog praga »vezanosti« za kulturu i ekonomiju društva u kojem nastaju na neki način »unfair«, nepravedno, jer se prag objašnjenja diže previsoko, ne stoga, znači, što kontekstualna vezanost tih znanosti za »bazu« ne postoji već stoga što je ona toliko skrivena, zahtjeva toliko finu analizu, da je te znanosti sa svojim aparatom sazdanim na potpuno drugačijem sagledavanju svijeta nisu u stanju sačiniti. Prema tome, analiza njihove autonomnosti mora uvijek biti »privedena izvana«, s njome one gotovo da ne mogu komunicirati, zato je bolje njihovu autonomnost »pustiti po strani«, kaže, prema Hesse, Foucault.

Prirodoslovne znanosti su, znači, za njega autonomne, no ostaje nelagoda oko prirode te autonomije. Sve su znanosti, smatra Hesse, podređene nekim ograničenjima iz okoline; no što se tiče jedne takve specifične limitiranosti o kojoj je ovdje ustvari riječ, a to je ograničenost i kontrola preko socijalne moći, tada je to mnogo lakše utvrditi u društvenim nego li prirodoslovnim znanostima. To jest, moguće je utvrditi da li je neki obrazac moći utjecao na sazdanje

teorija u društvenim znanostima. Proučavanje prošlosti prirodoslovnih znanosti pokazuje, smatra Hesse, da je specifično za teorije u prirodnim znanostima to da jednom kad postanu dio sporazumnog i sporazumijevajućeg univerzuma znanstvene zajednice prestaju biti »ideologizirane«. Kao da se oslobode tereta »ograničenja«, društvene znanosti naprotiv taj teret vuku sobom kao dio svoje znanstvene opreme. Mogli bismo dakle reći da »egzaktnost« pozitivnih znanosti leži u tome da se vremenom »filtriraju« i čiste od vrednota i ideologija i postaju, preko mreža, permanentna komponenta ljudskog znanja. Prirodoslovne znanosti su autonomne, ali ne na način Foucaulta koji ih drži autonomnima jer nisu u stanju reflektirati vlastitu ovisnost, već, smatra Hesse, autonomne su zahvaljujući dijelom NEKE VRSTE KORESPONDENCIJI znanosti i svijeta i, drugo, zahvaljujući SOCIJALNOM KONSENZUSU IZMEĐU ISTRAŽIVAČA SAMIH.

Ostavit ćemo ovdje Hesse prirodoslovnim znanostima i taj nalaz primijeniti na našu kritiku Giddensa: zaključili bismo da se pretpostavljene razlike u autonomnosti recimo, sociologije i fizike, smanjuju uvidimo li zajedno s njom da se u oba slučaja radi o spoznavanju neke vrste korespondencije sa svijetom te o konsenzusu istraživača samih. To bi bila suvremena »dopuna« Giddensovih novih metoda u sociologiji. No, razlike se i povećavaju i to tamo gdje su obje znanosti i najosjetljivije: na području »opservaciji skrivenih« fenomena (unobservables). One nisu značajne na razini motrenja »zdravorazumskih objekata« (common sense objects; Hesse, 1988; 66) kao što su za prirodne znanosti minerali ili biljke, za sociologiju »bića« ili »aktivnosti«; no postaju odlučujuće u slučajevima ULOGA, ODNOSA, konteksta kada SE POSREĐUJU PREKO JEZIKA. Odnosno, fenomeni postaju »promotrivi« samo preko učinaka koji su učinci zato što tako tvrdi teorija. Primjer: socijalna mobilnost, »Znanstveni su objekti postulirani (za razliku od zdravorazumskih) u teoriji, a teorija je lingvistički objekt. Zdravorazumski objekt nije i lingvistički objekt, on je nereflektirano pretpostavljen u svakodnevnom govoru; o njegovom se postojanju govori samo tada kada postoji osnova za sumnju ili prootivurječnost u običnom iskustvu, naprimjer u vezi s zamjedbenim prividom. Postuliranje pak znanstvenog objekta neodvojivo je od jezika... znanstveni objekti mogu postati dio znanstvene zajednice samo preko publiciranja i to većinom u verbalnom obliku« (Hesse, 1988; 67).

O istovetnom će problemu Giddens, dajući svoja »ironična« nova pravila sociološke metode, na kraju knjige, slijedeće:

»(1) Svaka poopćena, prirodoslovna ili društvenoznanstvena shema u izvjesnom je smislu sama po sebi određeni oblik življenja. Njenim bismo konceptima morali pristupiti kao načinima praktične djelatnosti... (2) jer, sociologija se bavi univerzumima koje su konstituirali sami društveni akteri... i interpretira ih u svojim teorijskim shemama... u kojima se preko svakidašnjeg a i tehničkog jezika... stalno događa 'bijeg konceptata'. Te, pobjegle koncepte prisvajaju upravo oni kojima je analiza bila namijenjena« (s. 185). Oboje autora govori o slijedećem metodološkom napatku: sociologija se bavi uglavnom motrenjem »neprozirnih« objekata koji postaju objektima samo tako da su prethodno postali »dio znanstvene zajednice« i, Giddens bi dodao, dio »praktične svijesti«. Stoga konceptualizacija i ne može biti ništa drugo do navezivanje na MREŽU ZNANJA znanstvene zajednice ali i mrežu svakodnevnog znanja. Ali i navezivanje na cjelokupnu njegovu proizvodnju i ograničenja. To se, prije svega onda, odnosi na »najegzaktiji« dio konceptualizacije, na konceptualizaciju za empiriju, za mjerenje. Jer ako drže tvrdnje Giddensa i Hesseove, onda sociologija ne mjeri (samo) zdravorazumske, već svojim prethodnim znanjima ustoličene ZNANSTVENE OBJEKTE i »odbjegle« koncepte. A kako su i oni bili posredovani preko jezika, a ne posjeduju svojstvo pročišćavanja kroz prihvaćanja i konsenzuse i svojstvo korespondencije s dijelom stvarnog svijeta, moraju uvijek iznova

biti reflektirani. Čak i mjerenje samo, i empirija sama, mora imati svoju »filozofiju mjerenja« (Ray Pawson, 1986).

Što, naravno, nije naročiti problem za znanstvenu zajednicu; ona si stalno preispituje svoju »filozofiju mjerenja«. No, kako ćemo i kakvu filozofiju mjerenja uspostaviti prilikom mjerenja »zdravorazumski« uspostavljenih objekata i njihova posredovanja znanstvenoj zajednici? Kako, dakle, uspostaviti »na terenu« metodu koju zahtijeva Giddens? A da odgovori istodobno i zahtevu »pročišćavanja« (Hesse) i provjere? Tu nas Giddens ostavlja potpuno »golima«; njegovi se naputci iscrpljuju u zahtjevima da (a) sociološka analiza bude »razlaga« u metajezicima društvene znanosti te (b) da produkciju i reprodukciju društva tretira kao »dopunjeni« (nisam sigurna da je prijevod najsretniji) »rezultat ljudskog ponašanja« (s. 185), kako ćemo u te individue kao kompatibilce (individue koje svojik djelanjima »dopunjuju« društvo) ugraditi znanstvene i »odbjegle« koncepte.

Odgovora u Giddensa nema; stoga bismo na početno pitanje; a što je to novo u novim pravilima sociološke metode? — s dosta prava, čini se, mogli reći da su to samo pitanja. Pravila bi, naravno, ma bila i ironijska, morala sadržavati i proceduru kako do odgovora doći. Tu proceduru u Giddensa nalazimo tek u naznakama za buduće knjige, koje će (i koje jest) objaviti od 1976. naovamo. No, nisam sigurna da su nas i one približile odgovorima koje traži nova metoda socijalne znanosti; čini mi se da se od Adorna još uvijek nismo pomakli.

LITERATURA

1. Adorno, Th. i Albert, H.: *Soziologie zwischen theorie und Empirie (Originalausgabe: Soziologie zwischen Kalkul und Prophetic)*, Nymphenburger verlags, Munchen, 1970.
2. Bruyant, Christopher: *Conceptual Variation and Conceptual Relativism in the Social Sciences*, u: Raven, D. (izd.): *Cognitive Relativism und Social Science*, Rijksuniversitet, Utrecht, 1988, s. 66—78
3. Davis, James: *Elementary Survey Analysis*, New Jersey, Prentice Hall, 1971.
- 4a. Giddens, Anthony: *The Constitution of Society*, Polity Press/Basil Blackwell, Cambridge, 1984.
- 4b. Giddens, Anthony: *Sociology*, Polity Press/Basil Blackwell, Cambridge, 1988.
5. Glassner, B. i Sylvan, D.: *A Rationalist Methodology for the Social Sciences*, Basil Blackwell, Oxford, 1985.
- 6a. Hesse, Mary: *The Structure of Scientific Inference*, MacMillan, London, 1974.
- 6b. Hesse, Mary: *Revolutions and Reconstructions in the Philosophy of Science*, Harvester, Brighton, 1980.
- 6c. Hesse, Mary: *Science beyond Realism and Relativism*, u: Raven, D. (izd.): *Cognitive Relativism and Social Science*, Rijksuniversitet, Utrecht, 1988, s. 130—144.
7. Lukes, Steven: *Essays in Social Theory*, The MacMillan Press, London 1978.
8. Manicas, Peter: *A History and Philosophy of the Social Sciences*, Basil Blackwell, Oxford, 1987.
- 9a. Pawson, Ray: *On the Level: Measurement Scales and Sociological Theory*. *Bulletin de Methodologie Sociologique* 11:49—81, 1986.
- 9b. Pawson, Ray: *Mesure of Measurements*, Routledge and Kegan, London, 1989.
10. Petrović, Gajo. *Logika*. Zagreb: Školska knjiga, 1977.
11. Raven, D. (izd.): *Cognitive Relativism and Social Science*, Rijksuniversitet, Utrecht, 1988.
12. Sartori, G. (izd.): *Social Science Concepts: A Systematic Analysis*, Sage, London, 1984.
13. Stevens, S. S. *Handbook of Experimental Psychology*. New York: John Wiley, 1966.

WHAT IS TRULY NEW IN SOCIOLOGICAL METHOD?

SILVA MEŽNARIĆ

Institute for Migrations and Nationalities, Zagreb

The first translation of Anthony Giddens's book: New rules of sociological method, in Yugoslavia in the Slovene Language, initiated rather vivid discussions on the actual state of the art of sociological methodology. This essay highlights Giddens's book within the framework of actual prime topics of sociological methodology: treating Giddens as a NSR (New Social Realist) it tries to interpret his claim about moving sociology out of the Newtonian obsession as a claim close to philosophical relativism (Steven Lukes) and contextualism (Mary Hesse). The author is arguing in favour of Giddens' notions of dual hermeneutics and practical consciousness that have been reiterated through relativism and contextualism. Universal rationality (relativism) given through basic concepts (Lukes) and contextuality of science (Hesse) underline both the insufficiencies and advantages of Giddens' »new rules«. The former are illustrated by Giddens' negligence considering the role of the concept in sociological methodology; the latter by the possibility of interpreting »practical consciousness« (Giddens) as being a part of the »network of knowledge« (Hesse). Within the given framework, the author concludes, Giddens has not thoroughly succeeded in enlightening us with new rules, but he certainly has given us ideas for fresh questions in the area of sociological epistemology.